

دانشکده علوم حدیث

بایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش تفسیر اثری

روش شناسی روایات تفسیری مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن

(اثر سید عبد الاعلی موسوی سبزواری)

استاد راهنما

حجت الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی محمدی

استاد مشاور

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد کاظم قاضی زاده

دانشجو

سجاد درویش پور

آذر ۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم حدیث است.

تقدیم بہ:

پیام آور وحی، مفسر حقیقی قرآن کریم حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ و ائمتہ اطہار علیہم السلام خصوصاً حضرت ولی عصر (ارواحنا
لہ الفداء)، تشنگان کلام خداوندی، قرآن پڑوہان تاریخ و شہدا و پدر و مادر ارزشمندم کہ مرا با آیات نورانی پروردگار آشنا ساخت
وہمسر عزیزم و اساتید ارجمندم کہ در این مسیر یاریم کردند

چکیده:

مهمترین مباحثی که در رساله پیش رو مطرح می گردد، روش ثبوتی و ظهور گیری از روایات توسط سید عبدالاعلی سبزواری در تفسیر ارزشمندش است. این روش اصل نظریه ما را تشکیل می دهد. وی بخشی را تحت عنوان بحث روایی به طور محض ذیل آیه نقل می کند و بخشی دیگر را در تحلیل احادیث غیر این بحث ذکر کرده است.

طبق بررسی های فرضی و فرعی این نوشته مشخص می گردد که علاوه بر استفاده از منابع شیعی از منابع اهل سنت به دلیل جامعیت تفسیرش نیز استفاده کرده است. عرضه به قرآن و عقل در متن تفسیر تکیه گاه مهم وی تلقی شده است. اغماض در بررسی سندی اکثر روایات و پرداختن به مفهوم حدیث و درایسه الحدیثی در برخی آنها با رویکرد مکتب اجتهادی، قابل ذکر است.

ما به دنبال روش اصلی وی در تفسیر روایی اش به این نکات رسیدیم که نقد داخلی مورد نظراست و صرف نظر از این مباحث (روش نقد و فهم حدیثی) در حوزه های دیگر مانند: گونه های حدیثی را مورد بررسی قرار داده ایم.

مقایسه با برخی تفاسیر شیعی و روش آنها از دیگر مباحث است، در این بین بسیار به روش کلی تفسیری المیزان علامه طباطبائی (رحمه الله علیه) که قرآن به قرآن می باشد، نزدیک است. این روش در روایات تفسیری توجه به سیاق آیات هم وجود دارد.

در خاتمه باید عنایت گردد که عدم چاپ کلیه مجلدات این تفسیر، پژوهش رابه ۱۰ جلد محدود کرده است. کلیدواژه های متن

بدین شرح است:

تأویل اثبات و ثبوت روش نقد گونه شناسی فقه الحدیث نسخ مصداق تفسیر روایی

فهرست مطالب

پیش گفتار

فصل اول: کلیات

مقدمه.....	۵
معرفی سید عبد الاعلی سبزواری.....	۵
کرامات مفسر.....	۶
تالیفات او.....	۷
شناختنامه مواهب الرحمن.....	۷
منابع مورد استفاده در تفسیر.....	۹
مفهوم شناسی واژه ها.....	۱۰
روش.....	۱۰
تفسیر.....	۱۱
تفاوت تفسیر و تأویل.....	۱۳
میزان اعتبار روایات تفسیری.....	۱۴
رویکرد ثبوتی و اثباتی.....	۱۵
جایگاه تفسیر اثری در تفاسیر شیعی.....	۱۷
نظرات مفسران پیرامون روایات تفسیری.....	۱۷
– شیخ طوسی.....	۱۷
– ملا محسن فیض کاشانی.....	۱۸
– علامه طباطبایی.....	۱۸

فصل دوم: روش شناسی فهم روایات

مبانی فهم روایات.....	۲۳
بررسی فهم حدیث از دید بزرگان حدیثی.....	۲۴
– زرکشی.....	۲۵
– سیوطی.....	۲۵
– شنیطی.....	۲۵
– مجاهد.....	۲۵
فهم روایات در مواهب الرحمن.....	۲۶
– ذکر مصادیق بر کلیات.....	۲۷
– فهم وجدانی.....	۲۷
– شرح حدیث با توجه به سیاق.....	۲۸
– تحلیل معنای لغوی.....	۲۸

۲۹	..... کلام عقلاء
	Error! Bookmark not defined. ..... فهم ترکیبات حدیثی
۲۸	..... اثبات نظر خویش و فهم روایت با روایت
۲۹	..... توضیح فلسفی
۳۱	..... فهم حدیث توسط عرضه به قرآن

فصل سوم: روش شناسی نقد احادیث در مواهب الرحمن

۳۹	..... شیوه‌های رد و قبول روایات
۴۰	..... ۱- نقد خارجی
۴۰	..... ۲- نقد داخلی
۴۰	..... تأکید قرآن بر نقد اخبار
	توجه ائمه
	برنقد
	.....
	.....
۴۱	..... اهتمام بزرگان متقدم حدیثی به نقد حدیث
۴۱	..... محدثان متأخر در نقد متون حدیث
۴۳	..... شیوه‌های نقد بزرگان حدیثی در تفسیر روایی
۴۵	..... اخبار واحد در کلام بزرگان
۴۶	..... نقد روایات تفسیری توسط مفسران
۴۷	..... تفسیر التبیان
۴۷	..... تفسیر المیزان
۴۷	..... تفسیر ابن کثیر
۴۸	..... معیارهای رد و قبول روایات تفسیری مواهب الرحمن
۵۵	..... روش‌های نقد روایات از نظر علامه سبزواری
۵۵	..... ۱- رد بر روایات
۵۶	..... ۲- قبول روایات به طور ثبوتی یا بی طرفانه
۶۰	..... ۳- قبول روایات بخاطر سیاق آیه
۶۱	..... ۴- صحت روایت طبق نظر شیعه
۶۱	..... ۵- صحت روایت به طور اثباتی
۶۳	..... ۶- صحت روایت در عرضه به قرآن
۶۳	..... ۷- صحت روایت با توجه به جری و تطبیق

فصل چهارم: گونه شناسی روایات تفسیری در مواهب الرحمن

۷۱	..... مقدمه
۷۱	..... آشنایی اجمالی با روایات تفسیری
۷۳	..... تفسیر ماثور در مواهب الرحمن

روایات ترتیب نزول	۷۲
مکی ومدنی بودن آیات	۷۳
نسخ در روایات	۷۴
گونه‌های مختلف در روایات	۷۵
روایات تفسیری مواهب الرحمن از لحاظ موضوع	۷۵
الف) احادیث سبب نزول	۷۶
ب) احادیث در بیان مفردات آیات	۸۲۷۹
ج) احادیث تأویلی	۸۴
د) روایات محکم و متشابه	۳۸۸
س) احادیث ناظر به ناسخ و منسوخ در آیات	۸۹
ک) روایات مناظره ای	۹۱
روش تفسیری المیزان	۱۰۰
روش تفسیری	
تبیان	۱۰۰
خاتمه مباحث	۱۰۳
فهرست منابع و مأخذ	۱۰۴
متعلقات	
	۱۰۸

پیشگفتار:

آنچه متنی را جاذب و آکنده از محتوای غنی می‌کند، بهره‌وری از کلمات استوار و متقن و خلاقیت در کار است. بحث تفسیر قرآن بیش از هر علمی دارای استحکام در بیان است، خصوصاً هنگامی که نویسنده آن یک فقیه جامع‌الشرائط و مهذب در نفس باشد. زحمات بی‌شائبه مرحوم سبزواری در *مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن* گوشه‌ای از فعالیت‌های این مرجع تقلید است. جامع بودن تفسیر بسیار حائز اهمیت است و ما در صدد برآمدیم که برخی از مزایای این کتاب ارزشمند را به صورت روش‌شناسی و کنگاش در فهم و نقد و گونه‌های روایی موجود را بررسی کنیم. در مقدمه بیان می‌دارد که روش تفسیری قرآن به قرآن دارد. سه فصل این متن می‌تواند ما را برای تحقیقات بیشتر و بهتر در این زمینه یاری کند.

فصل اول کلیاتی پیرامون آشنایی با شخصیت سید عبدالاعلی و اجزاء گوناگون *مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن*، روش‌های تفسیری نزد مفسران، حجیت روایات تفسیری و مفاهیم کلیدی در متن بررسی شده است.

در فصل دوم و سوم وارد بحث اصلی شده ایم در قالب دو بخش مجزا روش‌های فقه‌الحدیثی و نقد محتوایی و سندی در قالب مثال‌های متناسب با آنها را نقل و تحلیل نموده ایم. همچنین به دسته‌بندی موضوعی روش‌های نقد و فهم روایی تفسیر مربوطه پرداخته ایم. در این بین از نظرات بزرگان حدیثی و تفسیری شیعه و سنی نیز بهره برده ایم.

فصل چهارم، گونه‌شناسی روایات تفسیری *مواهب الرحمن* است که مکمل مباحث پیشین می‌باشد، بطوریکه با ذکر موضوعات روایی بکاررفته توسط مفسر آشنا می‌شویم و از این رهگذر علاوه بر آشنایی بیشتر با *مواهب الرحمن* در بخش روایی، ما را به هدف اصلی رساله که روش و رویکرد مولف در نقل و فهم و نقد روایات است، نزدیکتر می‌کند.

همانطور که گفته شد مفسر، هر روایتی را نقل نمی‌کند و از احادیث ضعیف و جعلی به دلیل عرضه به قرآن و سنت پرهیز می‌کند. در اینجا جایگاه روایات تفسیری، معیارهای رد و قبول روایات، شیوه‌های فهم و نقد روایی اش مشخص می‌گردد، که تطبیق با قواعد قرآنی و اصولی و عقلی و سند صحیح با بررسی غریب الاحادیث و وحدت رویه با دیگر مباحثش از مهمترین این ادعاست.

قبل از ورود به بحث از زحمات استاد محترم راهنما جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی محمدی، مشاور محترم جناب استاد حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد کاظم قاضی زاده، مسوول محترم پژوهش و مدیر گروه مربوطه استاد حجة الاسلام والمسلمین دکتر علی راد و دیگر عزیزانی که بنده را در این عرصه یاری کردند کمال تشکر را دارم. به امید پیشنهادات و انتقادات سازنده توسط محققین و خوانندگان محترم.

فصل اول:

کلیات

مقدمه

بدون تردید قرآن کریم اصلی ترین منبع دین مقدس اسلام محسوب می شود و طی قرون صدر اسلام تاکنون تفاسیر گوناگونی برای این کتاب شریف از سوی مفسران شیعه و اهل سنت نگاشته شده است، که غالباً هر یک از منظر خاصی به آن پرداخته اند، اما در دوران معاصر اکثراً به تفسیر اجتهادی روی آورده اند. از جمله این تفاسیر کتاب ارزشمند *مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن* نوشته مرحوم سید عبد الاعلی سبزواری است که تفسیر شیعی و حاوی بخشهای مختلف ادبی - فقهی - کلامی - عرفانی - اجتماعی و روایی است نا گفته نماند تفسیری با همین عنوان اثر سید مرتضی (۱۳۸۱ هـ.ق) مشهور به مستنبط غروی است که سبک استدلالی - فلسفی دارد.

سبک بخش روایی سبزواری مبتنی بر شیوه گزینش روایات، تحلیل نحوه برخورد با اسناد و متون و کیفیت اعتبار آنها است که شایسته پژوهشی گسترده است. با توجه به اینکه وی فقیه عالم است و با مفسر فقیه کمتر برخورد داشته ایم تحقیق غنی تری را شاهد هستیم. در چند دهه اخیر به این تفسیر کمتر توجه شده و ما بر آن شدیم تا قسمتی از آن را از منظر شیوه روایی بررسی کنیم. تاکنون مقالاتی پیرامون شخصیت مفسر و کتابشناسی این تفسیر نوشته شده است. از مشکلات عمده تفسیر موجود این است که تنها ۷ سوره ابتدایی قرآن که انتشارات دار التفسیر در ۱۴ جلد منتشر کرده است، مورد بحث قرار گرفته شده است. چاپ دیگر آن ۱۱ جلدی است و بقیه مجلدات آن که در نجف اشرف نگهداری می شود ۳۰ جلد است.

آنچه در این نوشتار می آید، تحلیل گزینشی و روش شناسی روایات این تفسیر است. اما در ابتدا باید جایگاه روایات تفسیری نزد مؤلف، معیارهای رد و قبول سند و متن، شیوه نقد تفسیر روایی شناخته شود سپس مصداقی بررسی خواهیم کرد. نقل از کتب فریقین مانند: *کتب کافی*، *مجمع البیان*، *در الممتثور* و صحاح سته از ویژگیهای آن است که نشان از علمی بودن و عدم تعصب به مذهب دارد.

به طور کلی عرضه روایات به قرآن، اجتهادات فقهی، ذکر اقوال دیگران، توجه به سیاق آیات و مدلولات آنها در برخورد با روایات از وجوه صحت نزد مؤلف است.

محدودیت مجلدات *مواهب الرحمن* موجب شده است که جامعیت لازم را در بحث نداشته باشد. امید است با رهنمودها و انتقادات صاحب نظران، ما را به پژوهش های بهتری یاری کند.

مرحوم سبزواری در خانواده‌ای مذهبی از شهر سبزوادر سال ۱۳۲۸ ه. ق. ماه ذی الحجه متولد و در صبح روز ۲۶ ماه صفر سال ۱۴۱۴ ه. ق. وفات یافت و در حرم علوی دفن شد. وی فرزند علامه سید علیرضا سبزواری است که با فاصله ۳۰ نسل به امام موسی بن جعفر علیه السلام منتسب می‌شود. پدر بزرگوارش از مشهورین به زهد و ورع و علم است. عمویش سید عبد الله عالم و فاضل و خطیب بزرگی بود. برادرش سید فخرالدین در عرصه علم شهرت دارد. وی دارای ۴ فرزند است که فرزندان ذکورشان عبارتست از: سید محمد، سید علی و سید حسن^۱ هر یک از آنها به درجه اجتهاد رسیدند.

ایشان در کنار مرحوم خوبی خدمات زیادی به حوزه‌های نجف اشرف نمود. از جمله صفات وی تواضع، بردباری، کم‌سخنی، دائم الذکر بودن و حافظ قرآن می‌باشد.

برخی معتقدند توسط رژیم بعث عراق مسموم و شهید شده است.^۲

بزرگانی چون سید علی بهشتی، علامه شیخ باقر شریف القرشی، سید عبدالستار حسنی و ابن الجوزی در بیان اوصاف این عالم مطالبی را گزارش کرده‌اند. به طور نمونه، سید عبدالستار حسنی می‌گوید:

او از برگزیدگان فقه و اجتهاد بود. امام اهل عرفان و شاخص در فقه، تفسیر، عرفان، حدیث و شناخت راویان،

فلسفه، اخلاق و ورع منحصر به فرد بود. وی حجت حجت‌ها و قدر متیقن از فرمایش جدش رسول خدا صلی الله علیه

وآله سلم است که می‌فرماید:

" **العلماء ورثه الانبياء**: دانشمندان میراث داران پیامبرانند."^۳

منقول است که پدرش دستش را گرفت و خطاب به او گفت:

این امانتی است نزد تو او را قبول کن تا به مرجعیت برسی.^۴

سید عبد الاعلی نزد اساتیدی چون: ادیب نیشابوری اول و شیخ محمد حسن برسی در فقه و اصول، آیت الله حکیم در فلسفه

و حکمت، شیخ محمد عصار در فلسفه و حکمت، شیخ حسن علی اصفهانی مقدادی در عرفان، شاگردی کرد، سپس در سال ۱۳۴۸ ه. ق

به نجف هجرت نمود در آنجا از محضر علمایی چون:

میرزا شیخ محمد حسین نایینی، سید ابوالحسن اصفهانی، شیخ آقا ضیاء الدین عراقی، شیخ محمد حسین اصفهانی و سید حسین

بادکوبی بهره برد.^۵

کرامات مفسر

۱. جمال السالکین، ص ۱۴.

۲. مجله گلستان، شماره ۹۲ (مقاله مرحوم سبزواری).

۳. جمال السالکین، ص ۹.

۴. همان.

۵. همان، ص ۱۶.